

О.О. ОРЛОВ

Поліський філіал Українського науково-дослідного інституту лісового господарства і агролісомеліорації ім. Г.М. Висоцького пр. Миру, 38, м. Житомир, 10004, Україна
polysskiy_branch@ukr.net

ПЕРША ЗНАХІДКА *TRIFOLIUM SPRYGINII* BELYAEVA & SIPLIV. (*FABACEAE*) В УКРАЇНІ

Ключові слова: *Trifolium spryginii* Belyaeva & Sipliv., *Trifolium lupinaster* L., екотон, Центральне Полісся України

Поряд з антропогенним впливом, який зумовлює зміни рослинного світу, уявна вивченість флори також є однією із загроз біорізноманітності України. Тому у Центральному Поліссі ми проводимо систематичні флористичні дослідження. Під час останніх, у 2006 р., виявлено локалітет нового для України виду — *Trifolium spryginii* Belyaeva & Sipliv.

Валідний опис виду зробили В.А. Беляєва та В.Н. Сіплівінський [1] за гербарними зборами з околиць м. Тобольська. Вони навели і загальний ареал виду — Середній та Південний Урал, Західний Сибір, Поволжя, а також характерні екотопи — луки, трав'яні схили, ліси височин.

Наводимо номенклатурну цитацію виду:

Trifolium spryginii Belyaeva & Sipl. 1975, Ботан. журн., **60**, 6: 819. — *Lupinaster pentaphyllus* Moench var. *albiflorus* (Ser.) Bobr. 1987, Новости системат. высш. раст., **6**: 209. — *Trifolium lupinaster* L. var. *albiflorus* Ser. 1825, in DC. Prodr. 2: 204; Бобр. 1941, Фл. СССР, **11**: 201. — *T. ciswolgensense* Spryg. 1936, Учен. Зап. Казан. ун-та, **96**, 6: 86, nom. provis.

Раніше цей таксон розглядали у складі *Trifolium lupinaster* L. як різновид — *Trifolium lupinaster* L. var. *albiflorum* DC. [2]. Автор зробив важливе зауваження, що цей різновид у деяких районах поширений разом із типовою червоно-квітковою формою виду, а іноді навіть переважає, особливо у південно-західній частині загального ареалу *Trifolium lupinaster*. Пізніше Є.Г. Бобров [3] також розглядав його у складі *Lupinaster pentaphyllus* Moench (= *Trifolium lupinaster* L.), зауважуючи, що різновид *Lupinaster pentaphyllus* Moench var. *albiflorus* (Ser.) Bobr. відрізняється від типової форми виду жовто-білими та дещо дрібнішими квітками, вужчими і більш гострозубчастими листочками. Ареалогічної та ценотичної характеристики різновиду автор не навів.

У монографічній обробці родини *Fabaceae* Північної Євразії [7] у субтрибі *Trifoliineae* виділено окремий рід *Lupinaster* Fabr., до складу якого включено п'ять видів, виокремлених з *Lupinaster pentaphyllus* aggr., у т.ч. *Lupinaster albus* Link. При цьому автори зазначили, що ці таксони (види; морфологічні, гео-

графічні, частково— екологічні раси), крім інших ознак, відрізняються також плоідністю. Зокрема, в *Lupinaster albus* $2n = 16$. На думку авторів, ці таксони у межах дуже широкого ареалу *Lupinaster pentaphyllus* agg. диференціювали під впливом четвертинних зледенінь. Дослідники наводять синоніми *Trifolium spryginii* Belyaeva & Sipliv.: *Trifolium ciswolgense* Sprygin ex Pjin & Trukh.; *Lupinaster albus* Link. За їх даними, ареал виду охоплює Казахстан, південну частину Західного Сибіру (Новосибірськ, Курган, Алтай), Південний Урал (Башкирія, Оренбург), Центральний Урал (Пенза, Челябінськ, Свердловськ), Поволжя (Куйбишев, Саратов, Ульяновськ), Мордовію, Чорноземну область (Орел). Екотопами виду є степи, лісові луки, березові та соснові ліси, підніжжя схилів, низькі гірські пасма. Зауважується, що вид — рідкісний у Європі.

У Білорусі вид є рідкісним, відомі 11 локалітетів у Мінській та Гродненській областях. Його екотопами є узлісся, лісові галявини, заростаючі вируби, розріджені соснові ліси вересового, брусничного та чорничного типів. Занесений до «Червоної книги» Республіки Білорусь [5] як вразливий вид. За даними [5] цей вид зростає та охороняється і в Литві.

Різновид *Trifolium lupinaster* L. var. *albiflorum* DC. також наведений для Польщі [6] без зазначення конкретних локалітетів — цілком вірогідно, що вони є найбільш західними з відомих нині.

Trifolium spryginii квітує на луці (серпень 2007 р.)
Trifolium spryginii flowers on the meadow (august of 2007)

Trifolium spryginii ми знайшли 13.08.2006 р. за 0,5 км південніше від с. Іванівка Житомирського р-ну Житомирської обл., у двох ценозах, розташованих поруч, на дні давньої, звивистої, широкої балки завдовжки 800 м, шириною 200 м, глибиною 20 м, по тальвегу якої сформувалася лучно-болотна рослинність. Популяція *T. spryginii* трапляється на площі близько 0,1 га, є численною, за результатами спостережень 2006—2007 рр. вид тут добре цвіте (червень-серпень) та плодоносить (липень—вересень).

Перший ценоз — волога низинна лука, яку місцеве населення використовує як сіножать. Ґрунти — лучно-чорноземні, глинисті. Травостій рівномірний, густий, з проєктивним покриттям 90—95 %. Чітко виділяються три під'яруси, які помітно перекрива-

ються. Перший під'ярус заввишки 70—90 см формує основу травостою: *Deschampsia caespitosa* (L.) Beauv. (45—50 %), *Sanguisorba officinalis* L. (8—10 %), *Succisa pratensis* Moench (3—5 %). Меншу участь (по 1 %) у створенні першого під'ярусу беруть: *Lysimachia vulgaris* L., *Peucedanum palustre* (L.) Moench, *Lythrum salicaria* L., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. У другому під'ярусі — 40—60 см заввишки ростуть: *Centaurea jacea* L. — 10—15 %; *Filipendula vulgaris* Moench і *Galium tinctorum* L. — по 3—5 %; *Ranunculus acris* L., *Festuca rubra* L. та *Gentiana pneumonanthe* L. — по 1—3 %. Поодинокі трапляються *Juncus conglomerates* L., *Scirpus sylvaticus* L., *Inula salicina* L. тощо. Третій під'ярус травостою розріджений, заввишки 10—30 см. У ньому відзначені: *Potentilla anserine* L. — 1—3 %, *P. erecta* (L.) Raeusch., *Prunella vulgaris* L., *Leontodon autumnalis* L., *Trifolium fragiferum*, *Ranunculus repens* — по 1 % та ін. *Trifolium spryginii* входить до складу третього під'ярусу з проективним покриттям 1 %. На ділянці фрагментарно виражений моховий покрив з проективним покриттям 20—25 %. Його основу становлять *Aulacomnium palustre* (Hedw.) Schwaegr. — 15 % та *Climacium dendroides* (Hedw.) Web. et Mohr — 5—8 %. Меншу участь у створенні мохового ярусу беруть *Thuidium philibertii* Limpr., *Abietinella abietina* (Hedw.) Fleisch., *Drepanocladus aduncus* (Hedw.) Warnst. та *Eurhynchium hians* (Hedw.) Lac.

Другий ценоз — пустишна лука перемінного зволоження протягом вегетації, розташована дещо вище у рельєфі, ніж перший ценоз. Ґрунти — еродовані лучно-чорноземні. Проективне покриття травостою — 70—75 %, він диференціюється на три під'яруси. Перший під'ярус — 70—80 см заввишки, розріджений, складається з *Cnidium dubium* (Schkuhr) Thell. — 5 %, *Deschampsia caespitosa* — 3 %, *Sanguisorba officinalis* — 1 % та *Lythrum salicaria* — поодинокі. Другий під'ярус — 30—50 см заввишки — середньогустий: *Galium tinctorum* — 20 %, *Centaurea jacea* — 7 %, *Filipendula vulgaris* — 5 %, поодинокі трапляються *Inula salicina* L., *Ranunculus acris*, *Juncus conglomeratus*, *Briza media* L., *Lysimachia vulgaris*, *Gentiana pneumonanthe*, *Carex pallescens* L., *Hypericum perforatum* L. та ін. Третій під'ярус — 10—20 см заввишки — також середньогустий. Його основу формує *Nardus stricta* L. — 25 %, до складу входять: *Potentilla erecta* — 3 %, *Carex panacea* L. та *C. hirta* L. — по 1 %, *C. nigra* (L.) Reichard, *C. leporine* L. Поодинокі трапляються *Prunella vulgaris*, *Plantago lanceolata* L., *Leontodon autumnalis*, *L. hispidus* L., *Ranunculus flammula* L., *Trifolium repens* L., *Rumex acetosella* L. та ін. *Trifolium spryginii* у цьому ценозі має проективне покриття 1—3 %, добре цвіте та плодоносить. Ділянка переважно використовується як пасовище.

Цікаво, що в описаній вище балці також виявлені єдині у регіоні місцезнаходження таких цікавих видів з диз'юнктивними ареалами, як *Astragalus danicus* Retz., *Carex ligERICA* J. Gay, *C. tomentosa* L., що, вірогідно, є ознакою реліктовості локалітету.

Також слід навести коротку характеристику популяції *Trifolium lupinaster* у Центральному Поліссі, де відомо 12 локалітетів виду, в т.ч. 7 сучасних, знайдених нами переважно у світлих дубових лісах (*Potentillo (albae)—Quercetum*), і лише один — на лучно-степовому схилі [4]. У частині локалітетів популяції виду

досить чисельні, особливо у дубових лісах на відслоненнях гранітів, проте у жодній з них форм *Trifolium lupinaster* з білими квітками або з квітками, перехідними від червоних до білих, не виявлено. Отже, морфологічна та ценотична відокремленість *T. spryginii* від *T. lupinaster* s. str. у Центральному Поліссі є досить чіткою.

На нашу думку, найближчим часом необхідно провести цитогенетичні дослідження виявленої популяції *T. spryginii*, визначити хромосомне число та його плідність, по можливості, методами молекулярних маркерів вивчити її спорідненість з білоквітковими різновидами *Trifolium lupinaster* agg. з інших регіонів — Білорусі, Литви та ін. Важливим завданням також є всебічний, у т.ч. генетично-молекулярний, аналіз популяцій *Trifolium lupinaster* agg. в Україні, оскільки цілком вірогідне виявлення й інших нових для країни видів, які входять до його складу [7].

Серійні гербарні збори *Trifolium spryginii* (2006—2007 рр.) передані до гербарію *KW*.

Висловлюємо щиру подяку канд. біол. наук В.М. Вірченку за допомогу у визначенні мохів, а також докторам біол. наук С.Л. Мосякіну та М.М. Федорончуку за надання номенклатурної цитації *Trifolium spryginii*.

1. Беляева В.А., Сипливинский В.Н. Новые виды растений с Урала и из Прибайкалья // Ботан. журн. — 1975. — 60, № 6. — С. 819—820.
2. Бобров Е.Г. *Trifolium lupinaster* L. // Флора СССР. — Т. XI / Под ред. Б.К. Шишкина. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1945. — С. 200—201.
3. Бобров Е.Г. Род 47. Люпин ник — *Lupinaster* Adans. // Фл. Европ. ч. СССР. — Т. VI / Под ред. Ан.А. Федорова. — Л.: Наука, 1987. — С. 208—209.
4. Орлов О.О. Рідкісні та зникаючі види судинних рослин Житомирської області. — Житомир: Волинь, 2005. — 464 с.
5. Семеренко Л.В. Клевер Спрыгина или люпинник белый, *Trifolium spryginii* Belaëva et Sipl. (= *Trifolium lupinaster* L. var. *albiflorum* Ser.; *Lupinaster albus* Link) // Красная книга Республики Беларусь. Растения. — Минск: Белорус. энциклоп. им. Петруся Бровки, 2005. — С. 122—123.
6. Rutkowski L. Klucz do oznaczania roślin naczyniowych Polski niżowej. — Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2006. — 814 s.
7. Yakovlev G.P., Sytin A.K., Roskov Yu.R. Legumes of Northern Eurasia. A Checklist. — Kew: Royal Botanic Garden, 1996. — 724 p.

Рекомендує до друку
С.Л. Мосякін

Надійшла 13.02.2008

А.А. Орлов

Полесский филиал Украинского научно-исследовательского института лесного хозяйства и агролесомелиорации им. Г.Н. Высоцкого, г. Житомир

ПЕРВАЯ НАХОДКА *TRIFOLIUM SPRYGINII* BELYAEVA & SIPLIV. (*FABACEAE*) В УКРАИНЕ

Сообщается о находке нового для Украины вида сосудистых растений — *Trifolium spryginii* Belyaeva & Sipliv. Охарактеризованы его общий ареал, экотопы, а также фитоценозы в обнаруженном локалитете.

Ключевые слова: *Trifolium spryginii* Belyaeva & Sipliv., *Trifolium lupinaster* L., экотоп, Центральное Полесье Украины.

O. O. Orlov

Polisky Branch of G.M. Vysotsky Ukrainian Scientific Research Institute of Forestry and Agro-Forest Amelioration, Zhytomyr

THE FIRST FIND OF *TRIFOLIUM SPRYGINII* BELYAEVA & SIPLIV. (*FABACEAE*) IN UKRAINE

Data on finding of a species of vascular plant new for Ukraine, *Trifolium spryginii* Belyaeva & Sipliv., are provided. Total range, ecotopes, and also phytocenoses in the discovered locality were characterized.

Key words: *Trifolium spryginii* Belyaeva & Sipliv., *Trifolium lupinaster* L., ecotope, Central Polissya, Ukraine.